

КУЛЬБАШНА О. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної
власності та цивільно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

ПАРАМОНОВА О. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)

УДК 347.211:378.12

ПРАВОВІДНОСИНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЗА УЧАСТЮ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті проаналізовано правову природу відносин інтелектуальної власності за участю науково-педагогічного працівника, визначено особливості їх структурних елементів. Встановлено специфічний набір юридичних фактів, які є підставою виникнення правовідносин зі створення службових об'єктів у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: трудові відносини, правовідносини інтелектуальної власності, науково-педагогічний працівник, службовий об'єкт, трудовий договір.

В статье проанализирована правовая природа отношений интеллектуальной собственности при участии научно-педагогического работника, определены особенности их структурных элементов. Установлен специфический набор юридических фактов, являющихся основанием возникновения правоотношений по созданию служебных объектов в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: трудовые отношения, правоотношения интеллектуальной собственности, научно-педагогический работник, служебный объект, трудовой договор.

Examined the dual legal nature of intellectual property law relations involving scientific and pedagogical staff, the peculiarities of their structural elements are defined. A specific set of legal facts, which is the basis of the establishment of relations between official objects in higher educational institute are also defined.

Key words: labor relations, intellectual property law relations, scientific and pedagogical staff, official object, the employment contract.

Вступ. В умовах реформи системи вищої освіти і зростаючої конкуренції між вищими навчальними закладами ефективність діяльності останніх визначається їх репутацією, якістю та асортиментом сучасних освітніх послуг, надання яких неможливо собі уявити без використання творчого інтелектуального продукту. Новий Закон України «Про вищу освіту» серед основних прав науково-педагогічного працівника вищого навчального закладу визначає захист прав інтелектуальної власності. Тим самим законодавець визнав, що створення об'єктів права інтелектуальної власності є невід'ємною частиною професійної діяльності

викладача вишу. Пов'язані з цим відносини є складними у правовому регулюванні, що викликано застосуванням різних норм права кількох галузей, особливо цивільного і трудового.

Питання, дотичні до теми дослідження, у своїх працях розглядали А.В. Гончарова, Р.О. Денисова, Ю.С. Єпіфанова, М.І. Іншин, О.П. Орлюк, Ю.В. Осипова, О.О. Підпригора, Н.І. Рязанова, О.О. Тверезенко, О.І. Харитонова, О.О. Штефан, Т.В. Ярошевська та інші. Проте, незважаючи на велику кількість праць у цій царині, означені проблеми залишаються дискусійними.

Постановка завдання. Зазначене зумовлює доцільність спеціального аналізу правовідносин інтелектуальної власності, пов'язаних зі створенням об'єктів права інтелектуальної власності під час виконання науково-педагогічними працівниками трудового договору та розподілом прав на них.

Результати дослідження. Правовідносини у сфері інтелектуальної власності за участю науково-педагогічного працівника мають свої особливості. Таке положення ґрунтується на тому, що останній є не лише творцем об'єктів права інтелектуальної власності. Він, передусім, є працівником освітнього закладу, який виконує трудові функції, включаючи також і ті, які пов'язані зі створенням об'єктів права інтелектуальної власності (далі – службові об'єкти).

Правове регулювання означених відносин здійснюється за нормами цивільного законодавства, зокрема: ст. 429 «Права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору» Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України), спеціальними законами у сфері інтелектуальної власності («Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», тощо) [2; 3; 4; 5], – та регулюються положеннями Кодексу законів про працю України й нормативних актів у сфері освіти.

Існування трудових і цивільно-правових відносин, пов'язаних зі створенням службових об'єктів права інтелектуальної власності, визнається вищими судовими органами. Так, у п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 04. 06. 2010 р. «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» вказується: «...якщо в трудовому або цивільно-правовому договорі між працівником і роботодавцем (юридичною або фізичною особою, де або в якій він працює) не передбачений інший порядок здійснення майнових прав на створений вказаний об'єкт, то вони мають спільні права ... Порядок здійснення майнових прав на такий об'єкт може бути врегульований цивільно-правовим договором». Далі у п. 25 цієї постанови зазначено: «... трудовим договором між ними може передбачатися умова щодо укладення цивільно-правового договору про створення об'єкта авторського права і (або) суміжних прав та обов'язок працівника щодо сповіщення про створення такого об'єкта» [6]. До певної міри можна стверджувати, що цивільно-правові відносини права інтелектуальної власності на службовий об'єкт між працівником-творцем і роботодавцем є похідними від трудових відносин, які виникли у часі раніше між тими ж суб'єктами і виступають у цьому випадку первинними.

Залежно від просторово-часового критерію правовідносини інтелектуальної власності за участю науково-педагогічного працівника можуть бути двох видів: перший – відносини, які виникають зі створення об'єкта права інтелектуальної власності у зв'язку з виконанням трудового договору; другий – ті, які виникають зі створення об'єкта права інтелектуальної власності поза виконанням трудового договору за власною ініціативою науково-педагогічного працівника. В останньому випадку творцем, суб'єктом розглядуваних правовідносин, виступатиме не працівник, а фізична особа. Тому предметом нашого розгляду виступатиме лише перший вид правовідносин.

Правовідносини, які виникають зі створення об'єкта права інтелектуальної власності у зв'язку з виконанням трудового договору у вищому навчальному закладі, мають свою внутрішню структуру, що визначається сукупністю трьох елементів: 1) учасники або суб'єкти: творець – науково-педагогічний працівник і вищий навчальний заклад; 2) об'єкт – службовий об'єкт права інтелектуальної власності; 3) зміст становлять суб'єктивні права і обов'язки їх учасників.

Особливістю правового статусу учасників цих відносин є наявність як трудової, так і цивільної правосуб'єктності.

Відповідно до п. 1 ст. 53 нового Закону України «Про вищу освіту» науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність [7]. Змістом трудової функції цієї категорії працівників є науково-педагогічна діяльність, результатом якої може бути новий інтелектуальний продукт. Останній створюється науково-педагогічним працівником не довільно, а виключно за завданням вищого навчального закладу відповідно до трудового договору. На цьому етапі науково-педагогічний працівник має лише трудову правосуб'єктність, яка містить, зокрема, обов'язок створити службовий об'єкт права інтелектуальної власності. Цивільна правосуб'єктність виникає у працівника як у творця після появи службового об'єкта права інтелектуальної власності. Як творцю йому належать особисті немайнові права інтелектуальної власності або особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності відповідно до ст. 421 та ст. 429 ЦК України.

Вищий навчальний заклад – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [7]. Як сторона трудового договору вищий навчальний заклад є роботодавцем науково-педагогічного працівника і має відповідну правосуб'єктність. Так, роботодавець має право організовувати роботу науково-педагогічного працівника, створювати відповідні умови для інтелектуальної творчості, визначати види об'єктів права інтелектуальної власності і строки їх створення тощо.

Вищий навчальний заклад не може бути творцем об'єкта права інтелектуальної власності. Проте він може виступати суб'єктом цих правовідносин відповідно до ст. 429 ЦК України, носієм лише майнових прав інтелектуальної власності.

Спільним інтересом, який об'єднує учасників зазначених правовідносин, є службовий об'єкт права інтелектуальної власності. Він набуває свого статусу за наявності певних умов. На наш погляд, їх можна поділити на загальні й спеціальні. Загальні умови притаманні всім службовим об'єктам права інтелектуальної власності, а спеціальні – лише об'єктам права промислової власності. До загальних умов належать такі: наявність оформленого трудового договору, створення об'єкта права інтелектуальної власності у зв'язку з виконанням працівником трудових обов'язків, передбачених посадовою інструкцією або трудовим договором; створення об'єкта права інтелектуальної власності при виконанні працівником службового завдання, виданого роботодавцем. Спеціальними умовами визнання об'єктів права інтелектуальної власності службовими є їх створення з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва, обладнання роботодавця.

Відмітимо, що не всім об'єктам права інтелектуальної власності, вказаним у ст. 420 ЦК України, можна надати статус «службових об'єктів права інтелектуальної власності, створених науково-педагогічним працівником вищого навчального закладу» через їх природні властивості (наприклад, комерційному найменуванню, географічному зазначенню, торговельній марці, комерційній таємниці). Не викликає заперечень набуття такого статусу творами, винаходами, корисними моделями, промисловими зразками, топографіями інтегральних мікросхем.

Щодо визнання службовими сортів рослин та породи тварин, зазначимо таке. Виведення нового сорту будь-якої культурної рослини або нової селекційної породи у тваринництві потребує тривалого часу, значних пошукових зусиль та затрат. Як правило, такий процес триває роками та десятиліттями, інколи – навіть протягом життя кількох поколінь і потребує залучення великих колективів висококваліфікованих фахівців [8, с. 270]. За таких умов важко визначити якого-небудь одного науково-педагогічного працівника безпосереднім творцем сорту рослин або породи тварин. Тому це потребує окремого додаткового дослідження.

Складним і недостатньо вивченим залишається визнання службовими об'єктами права інтелектуальної власності у вищих навчальних закладах виконання, наукового відкриття, раціоналізаторської пропозиції.

На наш погляд, виконання, як об'єкт суміжних прав, не має розглядатися як службовий об'єкт права інтелектуальної власності науково-педагогічного працівника. Це пов'язано з тим, що у вищому навчальному закладі воно використовується не для естетичного задоволення аудиторії та, як правило, отримання прибутку (концертна діяльність, вистави, виступи на телебаченні і радіо тощо), а з освітньою метою. У цьому випадку виконання виступає інструментом, засобом навчання, а не об'єктом суміжних прав.

Поняттям наукового відкриття охоплюються лише ті наукові досягнення, які є одним із трьох зазначених у ст. 457 ЦК України об'єктів: закономірності, властивості, явища матеріального світу, невідомі раніше, але об'єктивно існуючі, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання [1]. Якщо врахувати, що наукова робота має творчий характер, а в результаті можливе створення наукового інноваційного продукту, то наукове відкриття за певних умов можна віднести до службового об'єкта права інтелектуальної власності науково-педагогічного працівника.

Раціоналізаторська пропозиція завжди є службовим об'єктом права інтелектуальної власності, проте сферою її застосування є виробництво, а не освітня діяльність вищого навчального закладу.

Службові об'єкти відповідного виду, створені науково-педагогічним працівником, повинні відповідати загальним законодавчим вимогам щодо об'єктів права інтелектуальної власності.

Правовим наслідком саме такого статусу об'єктів права інтелектуальної власності, створених науково-педагогічним працівником, є розподіл особистих немайнових і майнових прав на ці об'єкти між сторонами трудового договору. Зазначені права становлять зміст правовідносин інтелектуальної власності науково-педагогічного працівника і вищого навчального закладу.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності закріплено у ст. 423 ЦК України. Серед них є такі: право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності; інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. Вони не можуть відчужуватися (передаватися) й діють безстроково [1].

Перелік майнових прав інтелектуальної власності визначено у ст. 424 ЦК України. До них відносяться такі: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати незаконному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, у тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом [1].

Наголосимо, що питання розподілу прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені у зв'язку з виконанням трудового договору, є проблемним внаслідок законодавчих суперечностей. Стаття 429 ЦК України містить загальне правило щодо набуття особистих немайнових і майнових прав інтелектуальної власності на службовий об'єкт. Так, особисті немайнові права належать працівникові, а у випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якій працює працівник. Майнові права інтелектуальної власності на службовий об'єкт належать працівникові та роботодавцю спільно, якщо інше не встановлено договором.

На противагу ЦК України ч. 2 ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачено, що виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем [4]. Стаття 9 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» також визначає умови, за яких переважне право на одержання

патенту на службовий винахід (корисну модель) має роботодавець винахідника. Він протягом чотирьох місяців від дати одержання відповідного повідомлення винахідника повинен подати заявку на одержання патенту, або передати право на його одержання іншій особі, або прийняти рішення про збереження службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації. Якщо роботодавець цим не скористається у встановлений строк, то право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) переходить до винахідника або його правонаступника. Строк збереження роботодавцем чи його правонаступником службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації у разі його невикористання не повинен перевищувати чотирьох років. У протилежному випадку право на одержання патенту на службовий винахід (корисну модель) переходить до винахідника чи його правонаступника [2]. Подібні норми містять інші спеціальні закони щодо охорони об'єктів права промислової власності [3; 5].

Постає питання, яким же законодавчим актом необхідно керуватися? На наш погляд, до правовідносин, що стосуються службових об'єктів, які виникли або продовжують діяти після набрання чинності ЦК України, повинні застосовуватися правила ст. 429 ЦК України. Така позиція ґрунтується на нормах п. 4 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України [1].

За ст. 429 ЦК України майнові права інтелектуальної власності на службовий об'єкт належать працівникові і роботодавцю спільно, що, на наше переконання, не означає рівності часток. Виходячи із загальних засад цивільного законодавства, договірний характер взаємовідносин між сторонами є визначальним. Проте економічна нерівність сторін трудового договору ускладнює ситуацію, адже працівник-творець без необхідного рівня юридичної, економічної обізнаності опиняється у не вигідному становищі порівняно з роботодавцем, у якого є фахівці з права, фінансів, менеджменту тощо. Певним чином вирівняти позиції сторін допоміг би типовий договір про розподіл майнових прав інтелектуальної власності на службові об'єкти, в якому при визначенні розміру часток майнових прав було б враховано внесок кожної зі сторін, а саме: творчий внесок працівника та матеріальне, фінансове, організаційне забезпечення робіт зі створення службового об'єкта роботодавцем.

Виникнення правовідносин інтелектуальної власності пов'язується з настанням певних юридичних фактів. Загальна теорія права під останніми розуміє передбачені нормами права конкретні життєві обставини, які є підставою виникнення, зміни, припинення правовідношення. Сам по собі один юридичний факт (наприклад, написання науково-педагогічним працівником наукової статті) не викликає такого юридично значимого наслідку, як виникнення права інтелектуальної власності на службовий об'єкт. Потрібно встановити кілька послідовних, пов'язаних в кінцевому підсумку між собою фактів, які в теорії права іменують «юридичним складом».

Дуалістичний характер правового регулювання правовідносин інтелектуальної власності за участю науково-педагогічного працівника зі створення службових об'єктів права інтелектуальної власності викликає до життя специфічний набір юридичних фактів, які при цьому як трудовим, так і цивільним правовідносинам. Ними є такі: укладення трудового договору між науково-педагогічним працівником і вищим навчальним закладом; трудова функція, яка пов'язана зі створенням або можливістю створення об'єкта права інтелектуальної власності; факт створення об'єкта права інтелектуальної власності саме при виконанні трудового договору.

Для службових об'єктів права промислової власності додатково потрібна наявність таких фактів, як використання досвіду, виробничих знань, секретів виробництва, а також обладнання роботодавця, отримання охоронного документа встановленого зразка (патенту, свідоцтва, посвідчення), виданого за окремою процедурою, передбаченою спеціальними нормативно-правовими актами.

До юридичного складу розглядуваних відносин може також входити цивільний договір про розподіл і використання майнових прав інтелектуальної власності на службовий об'єкт, який визначає обсяг майнових прав між автором і роботодавцем. Проте права останніх можуть бути розмежовані й у трудовому договорі.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що правовідносини у сфері інтелектуальної власності за участю науково-педагогічного працівника регулюються нормами Цивільного кодексу України, Кодексу законів про працю України, інших нормативних актів у сфері інтелектуальної власності та в освітній галузі суспільних відносин. Їх учасниками виступають науково-педагогічний працівник і вищий навчальний заклад, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, що виникають у зв'язку зі створенням об'єктів права інтелектуальної власності та розподілом прав на них.

Відносини права інтелектуальної власності на службовий об'єкт між науково-педагогічним працівником-творцем і вищим навчальним закладом-роботодавцем є похідними від трудових правовідносин, які виникли у часі раніше між тими ж суб'єктами.

У перспективі вважаємо доцільним розробку й прийняття спеціального міжгалузевого Закону для врегулювання досліджуваних правовідносин, адже проблема вимагає комплексного підходу.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16. 01. 2003 р. ; редакція від 01. 01. 2016 р., підстава 1709-18, 835-19 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> – Ст. 429.
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України № 3687-XII від 15. 12. 1993 р. ; поточна редакція від 05. 12. 2012 р., підстава 5460-17 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.
3. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України № 3688-XII від 15. 12. 1993 р. ; поточна редакція від 05. 12. 2012 р., підстава 5460-17 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>.
4. Про авторське право і суміжні права : Закон України № 3792-XII від 23. 12. 1993 р. ; поточна редакція від 05. 12. 2012 р., підстава 5460-17 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
5. Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем : Закон України № 621/97-ВР від 05. 11. 1997 р. ; поточна редакція від 05. 12. 2012 р., підстава 5460-17 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/621/97-вр>.
6. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 04. 06. 2010 р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10>.
7. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01. 07. 2014 р.; поточна редакція від 16. 01. 2016 р., підстава 848-19 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Ст. 53.
8. Бошицький Ю.Л. Деякі питання правової охорони інтелектуальної власності в сфері рослинництва та селекції в Україні / Ю.Л. Бошицький // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 270–275.

